

Cs. JÓNÁS ERZSÉBET

**TRANSZGENERÁCIÓS PÁRBESZÉDEK PASZTERNAK ÉS ULICKAJA
VILÁGÁBRÁZOLÁSÁBAN****Kivonat**

Mind Borisz Paszternak, mind Ljudmila Ulickaja művei a jelentésképzés sokrétegűségével, a művek nyitottságával találunk visszhangra a befogadók értelmező tudatában. A témaválasztás és problémafelvetés hasonlósága felismerhető a *Zsivágó doktor* és az *Imágó* című regényekben. Párhuzam fedezhető fel Paszternak és Ulickaja között a meseszöveg és a kompozíció szintjén. A *Zsivágó doktor* narrációjának sajátossága a próza és a líra sajátos együttléte. Ulickajánál is megjelenik a főszereplők között a költő alakja. A metaforizáció mind Paszternak, mind Ulickaja poétikájában fontos szerepet játszik. A poétikai tradícióik mellett kétségtelen a parallelizmus a két szerző gondolkodásmódja, világlátása, reflexivitása között is. Ezért feltételezhetünk transzgenerációs párbeszédet a két szerző világábrázolása között.

Kulcsszavak: kompozíció, témaválasztás, meseszöveg, metaforizáció, jelentésképzés

1. A mai orosz világlátás emblematikus képviselője

Ljudmila Jevgenjevna Ulickaja írói munkássága az egyik legérdekesebb jelenség az orosz irodalomban a 20–21. század fordulóján. Műveiben nemcsak a szovjet időszak korrajzát, hanem írói szövegkezelésében az európai posztmodern irányzatainak és az orosz próza tradicionális vonulatainak jelértékű lenyomatait látjuk.

Az író 1943-ban Baskíriában született, ahol szülei evakuációban éltek. A háború után a család visszatért Moszkvába. Ljudmila egyetemi tanulmányait az MGU (Moszkvai Állami Egyetem) biológia szakán végezte. Kutatóbiológusként helyezkedett el, de a 70-es években az Akadémia genetikai kutatóintézetéből a szamizdat irodalomban való részvétele miatt eltávolították. Ezt követően kezdett hivatásszerűen írással és civil közéleti tevékenységgel foglalkozni. Könyveit huszonöt nyelvre fordították le. Magyar tolmácsolója többek között a debreceni Goretity József irodalomtörténész, műfordító, a DE Szláv Filológiai Intézetének vezetője. Őt leghíresebb regénye a *Médea és gyermekei*, az *Odaadó hívetek*, *Surik*, a *Daniel Stein*, *tolmács*, a *Kukockij esetei* és a *Zöld sátor*.

A *Zöld sátor* című regényét Ulickaja 2011-ben írta, s még ugyanabban az évben *Imágó* címmel Goretity József fordította le magyarra. A *Zöld sátor*

cím az orosz eredetiben metaforikus jelentésű. A magyar változat hasonlóképpen fogalmi integrációra épülő jelentéskapcsolódást hordoz. A metaforizáció első esetben forrástartományként egy álombeli elképzelt helyet, a bűnök eltörlését magában hordozó, Isten hajlékául szolgáló sátrat használja, második esetben a biológiából vett, a rovarok fejlődésének végső, kifejlett stádiuma előtti szakaszát jelöli meg. A céltartomány első esetben az emberi megbékélés lehetőségessége, második esetben egy elnyomó társadalomban az emberi személyiségfejlődés megrekedt állapota. A blendképzés, vagyis az elegyítés tere a *Zöld sátor* esetében az isteni megbocsátás és az emberek közötti valóságos megbékélés hasonlósága, az *Imágó* esetében a kifejléttségét el nem ért, de szaporodni képes rovar és a kiszolgáltatott ember deformált személyiségfejlődésének párhuzama (vö. Tolcsvai Nagy 2010: 87–103).

Ulickaja művét a disszidensek történeteként jegyzi a kritika. Valójában a szovjet emberek disszidálásba torkolló életének leírása csak háttér egy mélyebb, kortól és időtől független jelenség tematizálásához. Az emberi személyiség nembeli lényegéről, a szubjektum gyengeségeiről, esendőségeiről, a személyiséget megnyomorító elévülhetetlen bűnökről és a lehetséges megbocsátásról szól a szereplők sorsára felfűzött harminc történet. Ulickaja szándéka szerint azért lett volna a regény címe *Imágó*, hogy a szovjet idők nyomása alatt fejlődésében visszamaradt nemzedékekre utaljon a metaforikus címmel. Az orosz Ekszmo Kiadó a közérthetőség kedvéért az *Imágó* helyett mégis az érthetőbb, semlegesebb címet javasolta. Így lett a végső orosz változat címe a *Zöld sátor*. A továbbiakban elemzésünkben a regény magyar címét használjuk, minthogy a magyar olvasó így találkozik Ulickaja könyvével. Az orosz címben szereplő „zöld sátor” metaforizációja – az irodalmi tradíciók ismeretében – az orosz irodalmi hagyományokban (pl. Tolsztoj, Dosztojevszkij) sokszor megrajzolt, megbékélésre hajlamos orosz mentalitáshoz jobban illeszkedik, de ennek elemzése, irodalmi lenyomatainak feltárása további elemzési témába tartozik.

Az orosz irodalmi, poétikai és eszmerendszeri hagyományok és a posztmodern irodalom kompozicionális sajátosságai – pl. az időmozaikok vibrálásának újszerűsége – egyszerre teszik tradíciókövető és egyben novumot teremtő íróvá Ulickaját.

2. Paszternak és Ulickaja párhuzamai

A befogadásesztétika azt a párbeszédet állítja középpontba, amely a művészi alkotás és az értelemképző befogadói tudat között zajlik mindenkor és mindenhol, amióta egy műben felismert esztétikai jel rámutat a valóság bármely jelentétként értelmezhető entitására. E vizsgálódás körébe az irodalomszemiotika

új perspektívát nyit a jelképzés folyamatának, szemiozísának feltárásával, miközben egyetlen műre vagy akár nagyobb keretben egy életmű szakaszára vagy teljességére vetíti a jelentések dinamikus hálóját. Ilyen új megközelítést tár elénk az is, amikor két életmű meghatározó darabjai befogadói élményként alkotnak dialógust (Kroó 2020).

A Paszternak-párhuzamok szembevetendő élességgel fedezhetők fel Ulickaja narrációjában, különösen az *Imágó*ban. Az *Imágót* főleg a mai irodalmi kontextusokban vizsgálják a kritikusok, holott Ulickaja művében a visszaköszönő poétikai hagyományok joggal irányítják a figyelmet a korábbi korok orosz klasszikusainak egy-egy művére, amilyen Borisz Paszternak *Zsivágó doktora* is (Пастернак 2009, Paszternak 1988).

Ulickaja a feljegyzései között így vall:

„Paszternak volt az, aki lehántotta szememről a hályogot, és neki köszönhetően látni kezdtem azt, amit korábban még csak nem is sejtettem: azt, hogy minden mindennel összefügg, meg az összefüggésben rejlő, kimondhatatlan szépséget. [...] Az író mesterségbeli tudása abban rejlik, hogy a lehető legteljesebben mutatja be ezeket a titokzatos, félig elképzelt, félig ellesett kapcsolatokat. És persze már nem csak Paszternakról van szó. De én éppen neki vagyok hálás egy életen át azért, hogy mint Péter apostol, a kulcsával kinyit előttem egy ajtót, amely mögött a legjobb rejtőzik mindabból, amit az ember, a papírt szántva a tollával, létrehozott” (Ulickaja 2013: 54).

A világbázis pszichologizációja, a hősök tettei mögött felfejthető létezés- és gondolkodásmód, valamint a kompozíció hasonlósága mentén állítható párhuzamba Ulickaja narrációja Borisz Paszternak poétikájával. Borisz Paszternak 1945–1955 között írta a művét, amiért 1958-ban Nobel-díjat kapott, de a *Zsivágó doktort* orosz nyelven először csak 1987-ben vehette kezébe az olvasó. Akkor sem kötetben, hanem folyóiratban jelent meg. Magyarul a következő évben, 1988-ban Pór Judit fordításában már a magyar közönség is megismerhette. Az 1995-ben elhunyt kiváló műfordító nagy tapasztalattal, az orosz próza és líra iránti osztatlan fogékonysággal készült erre a szakmailag és intellektuálisan is jelentős feladatra.

2.1. Témaválasztás és problémafelvetés

A témaválasztás és problémafelvetés hasonlósága felismerhető az *Imágó* és a *Zsivágó doktor* című regényekben. Tematikailag mindkettő egy-egy nagy történelmi korszakot ölel át, amelynek nemcsak a szereplők, hanem maguk az írók is a saját életükkel a részesei voltak. A *Zsivágó doktor* a 20. század

elején az októberi forradalmat és két háborút, az első világhéget és a bolsevikok fehérekkel vívott belső polgárháborúját kíséri végig, bemutatja a privát emberi sorsokon keresztül a szovjet államrendszer kialakulását, a kommunizmus építésének utópiáját. Az *Imágó* mintegy folytatásaként a történetnek az orosz történelem szocializmusra eső időszakát állítja elénk. Az Ulickaja által leírt periódus az 50-es évektől a 80-as évek végéig terjed, pontosan 43 évet ölel fel. Két szélső állomásaként Sztálin halálát és a Gorbacsov-korszak peresztrojkájának beköszöntét lehetne megnevezni. A perspektívát tekintve mindkét szerzőt a hatalommal szembeni éles kritika jellemzi. Paszternaknál kitűnik, hogy az orosz októberi forradalom ideológiai tévedés volt, felépítménye, a kommunista utópia „ideális társadalma”, amely a nép vérén épült, megmutatta, hová vezetett. Ulickaja ugyanezt a kritikát a sztálini időszakról s a Szovjetunió hatalmi mechanizmusáról mondja el. Paszternak és Ulickaja esetében is a regények alapkonfliktusa a hétköznapi emberi sorsok mentén szociális természetű, azaz az egyén és a hatalom embert pusztító viszonyát elemzi a hősök mindennapi mikrovilágában. Mindkét alkotás a „konfliktus traumatizált modelljét” tárja fel (vö. Житенев 2012). Hőseik mindkét esetben egyben a kor áldozatai.

2.2. Meseszöveg és kompozíció

A második hasonlóság a meseszöveg és a kompozíció szintjén fedezhető fel Paszternak és Ulickaja között. Ulickaja egy interjúban arról beszél, hogy az elbeszélés műfaja közelebb áll hozzá, mint a regényé. A maximum 21 oldalas terjedelemben komfortosabban érzi magát (vö. Улицкая 2011a). Az *Imágó*ban is érezhető, hogy a klasszikus értelemben vett regényszerkezetből a novellaforma felé igyekszik kitörni. Az *Imágó*nak ezért is bonyolult a szerkezete: a mottó után harminc, akár önállóan is nevezhető elbeszélés adja a harminc fejezetet, s a kompozíciót a prologus zárja le. A mottót Ulickaja nem véletlenül Paszternaktól idézi. Kijelöli benne a regény fő vezérgondolatát, eszmei alapvetését: nem kereshetünk felmentést a kor hibáiban saját botlásainkért. Paszternak V. Salamovhoz írt 1952-es leveléből vett részlet így hangzik: „Не утешайтесь неправотою времени. Его нравственная неправота не делает еще нас правыми, его бесчеловечности недостаточно, чтобы не соглашаясь с ним, тем уже и быть человеком” (Улицкая 2011b). Azaz: „Ne vigasztalja magát az idő igazságtalanságával. Erkölcsei igazságtalansága bennünket még nem tesz igazakká, az embertelenség nem elegendő ahhoz, hogy – nem értve egyet vele – mégis emberek maradjunk” (Ulickaja 2011c: 5). Ulickaja regénykompozíciója a történetek pókhálószerű felfűzésével éri

el a meseszöveg mozaikjellegét. A fejezetekként szolgáló elbeszéléseknek külön-külön tematikája, problémafelvetése van, mindegyikben külön szereplőgárda állítható fel, de az egységesítő, regénnyé összeszövő fonal közöttük mégis az alap gondolat eszmei azonossága, az időbeli kontrapontozás és a hősök mindent átszövő „hálózata”. Paszternak meseszövege sem lineáris. Az olvasó értelmező munkája az elemek összekapcsolása révén lesz teljes.

Az időbeli kontrapontok technikája a *Zsivágó doktornak* is jellegzetes kompozicionális sajátossága. Gaszparov, Paszternak egyik elemzője rávilágít, hogy e szövegkezelés célja a lineáris idővonalak elkerülése, ilyen módon annak aláhúzása, hogy a túlélés a szereplők egyetlen célja, akármilyen eseménytörténeti időszak áll is a tetteik hátterében (vö. Гаспаров 1994). Ulickaja ugyanezt a technikát alkalmazza, amikor a narráció vonalát tervezi. Egybefűzi az első ránézésre kronológiailag össze nem illő mozaikokat. Így kerül az egyik hősnő, Olga halála az egyik fejezetbe, miközben a következőben ismét élő, cselekvő karakter, mert ez a történet korábban játszódik, mint az előző fejezeté. Az olvasó benyomása az, hogy a szereplők halhatatlanok, hiszen egyik pillanatról a másikra ismét élő figurák. De minthogy az olvasó így előre tudja a végkifejletet, másképp értékeli a hősök megelőző tetteit, tudatosabban, a sorstörténet kerek egészébe helyezve értelmezi megnyilvánulásait.

Minden szereplő meghatározott viszonyrendszerben áll, s a viszonyok sajátos hálózatot képeznek. Az *Imágóban* Ilja, Miha és Szanya a regény főhősei tízéves korukban jelennek meg először mint egy moszkvai iskola osztálytársai. Barátságuk gondolkozásmódjukban és élettörténetükben is végig a színen van. Hármas „vérszövetségüket” csupán a jóhangzás okán Triannonak nevezik. (Érdemes lenne egy apró kitérőt tenni arra, hogy a magyar olvasó milyen befogadói konnotációkkal olvassa ezt az ártatlan írói névadást a három kisfiú barátságáról). Ilja hármójuk közül a vizuális alkat, aki később fotóművész lesz, Szanya a zene megszállottja, Miha a szó, az írás embere. A három személyiség mindvégig kiegészíti egymást, bár különbözőek, soha nem állnak ellentétben. A női figurák alkalomszerűen kapcsolódnak a főhősökhöz: Ilja Olga férje. Olga két barátnője Tamara és Galina. Tamara együtt dolgozik Winberg professzorral, aki egy repülőgépen utazik Iljával, s a gépen épp a szomszéd ülésen váratlanul éri a halál. Galina egy KGB-s felesége, aki Ilját tartja megfigyelés alatt stb. A többi szereplő sorsa alkalmilag keresztezi egymást.

A sok-sok mellékfigura a szerepe szerint a korfestéshez járul hozzá, a történelmi eseményeket más-más oldalról világítja meg. Ilyen például Sztálin halála kapcsán az össznépi részvétnyilvánítás jelenete, amely során embereket taposnak halálra a tömegben. A felnőttvilágnak ezt a kegyetlen, ordítás-tól, vértől iszonyatos káoszát a fényképezés vágyától fűtött s a városközpont

házait, zugait jól ismerő iskolásfiú a föld alatt menekülve, csatornákban rejtőzködve, kóborolva éli át, miközben a felszínen a tömeg egymást taposva hömpölyög.

A *Zsivágó doktor*ban a főhős még kisfiúként vonaton utazik együtt Komarovszkijjal. Komarovszkij Lara „udvarlója”. Larával mindenhol találkozik Zsivágó: karácsonyi ünnepségen, Jurjatyinban, Varikinóban, sőt Lara véletlenül Zsivágó temetésén is felbukkan. Lara Pavel Antypov felesége, akivel Zsivágó megint csak véletlenül a vonaton találkozik, majd Varikinóban ismét összekerülnek stb.

A kompozíció sajátossága a speciális kerettörténet, amely Paszternakot és Ulickaját szintén összeköti. A *Zsivágó doktor* temetéssel kezdődik. Az idős Zsivágót temetik. Az abszurd kontraszt az élők és a holtak között bizonyos iróniát takar, az ábrázolt kor abszurdítására is utal. Másrészt a múltó ciklikusságát is magában hordozza, amely az emberi korlátokon kívülre helyezi a természet törvényeit. Paszternak regénye szintén halállal fejeződik be, Zsivágó doktor halálával. A történet vége a valóságos történelmi korszak végével esik egybe.

Az *Imágó* hasonló kerettörténetbe ágyazódik. A prolókus Sztálin haláláról szól, s az epilógus 1986-ban a New Yorkban elhunyt emigráns orosz költő, Brodskij halálával végződik. Itt is egy korszak végét jelzi a narratív lezárás. A regény elején a zsarnok tirannus halála egy jobb kor eljövételébe vetett reményt feltételez. Valójában is minőségi váltás következik be: Sztálin személyi kultuszának leleplezése, a kulturális „enyhülés” időszaka, a bebörtönzött politikai foglyok rehabilitása, a száműzöttek visszatérése. De a gondok gyökere nem a hatalmon levő személyében van, hanem magában az egész államrendszerben, a politikai felépítményben. A kommunizmus a valóságban kegyetlen, despotikus, tragikus végkifejletű struktúra. Ezt az üzenetet hordozza az *Imágó* Paszternak szövegkezelésétől örökölt, körkörös kompozícióba rendezett mese-szövéseinek jelentéshálózata. Szubjektív nézőpontból egy-egy szereplő tudatán keresztül láttatja az eseményeket, s az egyéni sorsok azt példázzák, hogyan hagyott a korszak mindenki életén kitörölhetetlen, bénító nyomot.

2.3. *Próza és líra műfaji keveredése*

A *Zsivágó doktor* narrációjának sajátossága a próza és a líra sajátos együttléte. Paszternak inkább lírikus volt, így a regénye is lírai, költői nyelven írt próza. A regény műfaja ahhoz kellett Paszternaknak, hogy egy nagyszabású történelmi korszakot leírhasson, a líra pedig az emocionális tartalom, az érzések, a benyomások, a szereplők egymáshoz és a történésekhez való

érzelmi viszonyának érzékletes megjelenítéséhez illeszkedett. A lírai hőst Zsivágó verseiből ismerjük meg (vö. Ч. Йонаш 2007). Paszternak megalkotja a költő alakját, bemutatja verseit, alkotói magatartását. Ez a versekből kivilágló lírikus szimbolista saját világlátással rendelkezik, amely nem azonos az íróéval. Paszternak megteremti Zsivágót, Zsivágó megteremti a lírai hőst. Ez a műalkotás önálló életének öntörvényű mechanizmusa.

Ulickajánál is megjelenik a főszereplők között egy költő, Miha. A regény során végig találkozunk a verseivel az iskolás éveitől a haláláig. Figyelemmel kísérhetjük a lírikus személyiség fejlődésének folyamatát. A versek minősége egyre jobb a költő életkorának előrehaladtával. Az elbeszélő költeményektől a filozofikus, lényegkiemelő, személyes líráig jut el. Miha versei Zsivágóhoz hasonlóan önreflexívek, érzelmi állapotának, a körülvevő események érzelmi lenyomatainak kifejezői. Öngyilkossága előtt Miha megállapítja ugyan, hogy a versei rosszak, de nem írni nem képes. Itt is érződik a paszternaki reminiscencia: Paszternak is úgy véli, akkor kell írni, amikor nem írni már lehetetlenség.

2.4. Az intertextualitás és a „homo legens” (az „olvasó ember”)

A vers megjelenése a regényben más formában is párhuzamba állítja a két író. A saját verseivel szereplő költő mellett mind a *Zsivágó doktorban*, mind az *Imágóban* sok-sok irodalmi idézet, főleg versrészlet kap szerepet a jelentésképzésben. Az idézetek intertextualitása mozgásba hozza a befogadó olvasó kulturális emlékezetét, olvasmányélményeit, az irodalomtörténeti és eseménytörténeti összefüggéseket, a felismerés és az életműbe, korszakba helyezés örömét. A magyar olvasó ezeknek az orosz műveknek a legtöbbszörrel nem találkozott, így a szöveg jelentésképzésének ebből a szakaszából sajnálatosan kimaradt. De elismeréssel kell szólni a magyar fordítóról, Goretity Józsefről, aki az ilyen intertextusok helyén az orosz olvasókör számára feltételezhetően ismert idézetekhez a magyar olvasók számára gondos lábjegyzeteléssel megadta a szerzők nevét, a művek címét, ráadásul a magyar fordítók nevét is.

A „homo legens”, vagyis az „olvasó ember” nyelvi-irodalmi ábrázolásában a szövegértelmezés súlypontja a külső valóságábrázolás megfejtéséről egy metaszóveg értelmezésére toródik át. Az irodalomkutatás szemiotikai szempontból külön vizsgálja a modellről készült további modellalkotást (kettős, illetve többszörös jelképzést) és annak metaszóvegekenti értelmezését. E jelenség mindkét fele, a *jelölt* és a *jelölő* is sajátos nyelvi és irodalmi jegyekkel írható le, minthogy mindkettő része a szépirodalomnak. A jelnek

van egy harmadik komponense is, ez az *értelmező*, aki számára a jel készült, akinek valamilyen közös tartalommal bír. Ez a mű írója, s az általa azonos jelhasználóként feltételezett olvasója.

A „homo legens” – metaszöveg az irodalmi szövegek *intertextualitásának* speciális esete. Bár az intertextualitás fogalma az 1960-as évektől terjedt el a posztmodern irodalom egyik sajátosságaként, az irodalmi szövegek egymásra utaltságának és összekapcsolódásának hangsúlyozása (rájátszás, idézés, újraírás, célzás stb.) mindig is az írott mű speciális jellemzője, amely koronként, kultúránként történetileg változó funkciót tölt be. Az intertextualitás a szövegek létmódjaként értelmezhető, amely utal azok kapcsolódásának mikéntjével a szövegeknek a kulturális hagyományokhoz (a befogadói ismeretszintekhez) való viszonyára. Az intertextus értelmezése a befogadó aktivitását igényli, s így megnyitja magának az irodalmi műnek a határait is (vö. Szabó 2002: 218). A „nyitott mű” Umberto Ecónál kifejtett gondolata tovább szélesíti az intertextualitást, hiszen a befogadó bármely következő olvasatában újabb értelmezést adhat a szöveg szemiotikai rétegeinek (vö. Bahtyin 1986; Eco 1998). Poétikailag is érdemes az intertextualitás fogalmának a kiszélesítése, hiszen a preszuppozíciók, amelyek minden egyes szöveg megértését előkészítik, magukba foglalják a műfajfüggő konvenciókat is.

Az intertextualitás kérdését a nyelvészet a *kommunikatív kontextus* kapcsán vizsgálja. Ez esetben az intertextualitás a szövegértés paralingvisztikai, szituatív, pszichológiai, kulturológiai háttérét takarja (vö. Bańcerowski 2000). Hasonló összefüggésben jelenítik meg a szöveg *vertikális kontextusát*, amely az adott mű történeti-filológiai összefüggéseit rögzíti. A nyelvészeket inkább a többértelműség megszüntetése érdekli, míg az irodalomtudományt a létrejövő funkcionális többjelentésesség.

A *Zsivágó doktor* szintén elmélyült fordítói háttérmunkával készült, melynek egyik oka épp az „olvasó ember” regénybeli folyamatos jelenléte volt. A regény szereplői a 20-as évek Oroszországának magasan képzett, olvasott intelligenciáját reprezentálják, akik olvasmányaikban természetes módon kapcsolódtak az egyetemes és európai kultúra képviselőihez ugyanúgy, mint a kor meghatározó orosz művészeti, filozófiai és politikai irányzataihoz. Mindezek háttérismerete a magyar fordító, Pór Judit birtokában volt, amikor az októberi forradalom utáni időszak, a NEP-korszak viharai között útjukat kereső regényhősök megjelenítéséhez fogott, s nyelvet, stílust és szövegbeli *explikációs szintet* választott a magyar olvasó számára. Utólag is megállapítható, Pór Judit korrektül járt el, ugyanakkor nem becsülte sokkal alább saját maga tájékozottságánál a célnyelvi olvasó ismeretbeli felkészültségét sem. Kétségtelenül a 80-as évek magyar olvasójának klasszikus értelemben

vett irodalmi, kulturális tájékozottsága összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint napjainkban. A fordító egy-egy csillaggal jelölt lábjegyzetben – az eredeti szövegtől eltérően – szükségét érezte, hogy kommentálja a kortárs magyar olvasónak a szövegbeli irodalmi, nyelvészeti utalásokat. Jól ismerve a kor átlagemberének műveltségi karakterét a tájékozottságot e téren már a 80-as években sem feltételezte a magyar olvasóról. Ennek hiánya napjainkra egyre zavaróbb az intellektuális szépirodalom megértésében (vö. Cs. Jónás 2004, 2023). Goretity József 2011-es *Imágó*-fordítása hasonló kiegészítő technikával emeli be a magyar olvasó ismeretei közé az orosz klasszikus és emigráns költők idézeteit, jóllehet így se tudja visszaadni a kortörténeti, eszmerendszeri asszociációkat, amelyeket a versek a művelt orosz közönségben kiválhatnak.

2.5. A metaforák szövegszervező ereje

A metaforizáció mind Paszternak, mind Ulickaja poétikájában fontos szerepet játszik. Paszternak esetében egy-egy metafora elemzésének egész tanulmányokat szenteltek a szakírók. Ilyen metafora az ablak metaforája, amely a spirituális megvilágosodás, a filozofikus gondolatok megjelenése során sok esetben a fogalmi integrációjának képi eszköze (vö. Zsolkovszkij 1977). A *Zöld sátor* az *Imágó*hoz hasonlóan szintén metafora. Az egyik hősnő álmában jelenik meg a „zöld sátor” képe mint az élet és a halál egymással való megbékélésének helyszíne. Azoknak a nemzedékeknek az egységét kifejező kép ez, amelyek az orosz „szobornoszty”, a pravoszláv „testvéri közösségiség” szellemében a megbékélésre kész orosz ember archetípusát mutatják fel. Ulickaja időugrásokkal élökként hozza elének e jelenetben az elhunytakat, s az élet és a halál különválasztása fölé emelkedve ebben a „zöld sátorban” vizionálja a nemzedékeket megbékélésben összekötő spirituális folytonosságot (vö. Латынина 2011). Ennek realitása Ulickaja életével bizonyítottan nem minden kétséget kizáróan képzelhető el. Az *Imágó* metaforizációjáról már szóltunk. A metaforák poétikai és kompozicionális szerepe szoros összefüggésbe hozható mindkét szerzőnél a líra és próza műnemi keveredésével, a lírával átszőtt próza szöveghasználatával. Ulickaja Paszternak metaforizációjáról így vall:

„Megláttam (általa), hogy a világ tele van történetekkel, mint egy jóféle gránátalma magokkal. És minden ilyen kis mag összekapcsolódik a mellette levővel. De a szálatat idéző metafora meggyőzőbb. Egyszerűen csak megérinted a legközelebbi szálat, és az – szenvedélyeken, fájdalmon, szenvedéseken, szerelmeken át – máris elvezet a minta legbelsejébe. Az író mesterségbeli tu-

dása abban rejlik, hogy a lehető legteljesebben mutatja be ezeket a titokzatos, félig elképzelt, félig ellesett kapcsolatokat” (Ulickaja 2013: 53).

3. Paszternak és Ulickaja az írói életművek utóéletének tükrében

A stílus interszjektív és interaktív funkcionálását a stílus összetettségében lehet megragadni. A stílus szövegben funkcionál, közös figyelmi és referenciális jelenetben, megértett beszédhelyzetben jön létre a nyelvi megformáltság aktuális értékei révén. A nyelvi megformáltságnak két forrása különíthető el: a szociokulturális tényezők és a nyelvi potenciál. A szociokulturális tényezők a stílus olyan összetevői, amelyeket „egy közösség, egy kultúra alakít ki, tart fenn, kulturális attribúciók révén értelmet rendelve megformáltsági típusokhoz, de amelyek nem következnek feltétlenül és kizárólag a nyelvi rendszeren belüli jellemzőkből és viszonyokból” (Tolcsvai Nagy 2012: 22).

A *Zsivágó doktor* és az *Imágó* tematizáltságának, meseszövéseinek, kompozicionális szövegkezelésének összevetése a két szerző alkotói módszerének, világszemléletének bizonyítható hasonlóságát mutatja. Az orosz irodalom poétikai tradíciói mellett kétségtelen a paralelizmus a két szerző gondolkodásmódja, világlátása, reflexivitása között is. Azok a szemléletbeli, esztétikai hasonlóságok, szövegkezelési technikák és tendenciák, amelyek a huszadik század közepén Paszternakot jellemezték, folytatásukat és beteljesedésüket találják meg Ulickaja regénytechnikájában a huszonegyedik század elején. Gondolatiságuk, narratív technikájuk mozgásba hozza a mai olvasó befogadói horizontját, s a világmegismerés új dimenzióit nyitja meg ez által a jelentésképzés mindenkori folyamatában. Nem véletlenül kapta számos díja mellé Ljudmila Ulickaja 2014-ben írói munkássága elismeréseként Salzburgban az *Österreichischer Staatspreis für Europäische Literatur* (osztrák állami díj az európai irodalomért) elnevezésű, 1964-ben alapított kitüntetést. Munkássága jelentős számú elemzésben kapott méltatást (Caño 2022).

A temporalitás függvénye, vagyis az idő tényezője koronként a befogadói horizont mentén az időbeliség új értelmezési döntéseit kívánja. Ezeket az adott olvasói közösség szociokulturális nyelvállapotát figyelembe véve hozza meg a befogadó. A nyelvhasználat a stílusesszéközök pragmatikai „erőnyőjét” borítja a mindenkori szinonimaválasztás feladatára (Tátrai 2011). Mind Paszternak, mind Ulickaja művei a jelentésképzés sokrétegeúségével, a művek nyitottságával találnak visszhangra a kortárs és a jövőben születő befogadói közönség értelmező tudatában.

Szakirodalom

- Bahtyin M. M. 1986. *A beszéd és a valóság*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bañcerowski, Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. ELTE. Budapest.
- Cs. Jónás Erzsébet 2004. A „homo legens” – „az olvasó ember” – és a hipertextstruktúra a fordításban. In: Bakonyi István – Nádai Julianna (szerk.): *A többnyelvű Európa*. Széchenyi István Egyetem Idegen Nyelvi és Kommunikációs Tanszék. Győr. 118–25.
- Ч. Йонаш, Эржебет 2007. Проблематика венгерских переводов Пастернака. *Studia Slavica Savariensia*. Szombathely. 1–2/98–110.
- Cs. Jónás Erzsébet 2023. Nyelvhasználati és keretszemiotikai változások az újrafordításokban. *Magyar Nyelvőr* 355–70.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.3.355>
- Eco, Umberto 1998. *Nyitott mű*. Európa Kiadó. Budapest.
- Гаспаров, Б. М. 1994. Временной контрапункт как формообразующий принцип романа Пастернака «Доктор Живаго». *Литературные лейтмотивы*. Наука. Восточная литература. Москва.
- Латынина, Алла 2011. «Зеленый шатер». Людмилы Улицкой. *Новый Мир* 6:
http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2011/6/la11.html
- Króó Katalin 2020. *Korunk hőse. Korunk irodalomszemiotikája? Karakterpoétika és olvasásszemiotika Lermontov regényében*. L' Harmattan Kiadó. Budapest.
- Paszternak, Borisz 1988. *Zsivago doktor* (ford. Pór Judit). Árkádia Könyvkiadó. Budapest.
- Пастернак, Борис 2009. *Доктор Живаго*. Детская литература. Москва. http://royallib.ru/book/pasternak_boris/doktor_givago.html
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 2010.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív megalapozása. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. ELTE Stíluskutató Csoport. Budapest. 19–50.
- Szabó V. István (szerk.) 2002. *Irodalmi fogalmak kisszótára*. (A törzsanyag szócikkeinek szerzői: Bárdos László – Szabó V. István – Vasy Géza) Korona Kiadó. Budapest, 2002.
- Сабо, Тюнде 2022. *Статьи по поэтике Л. Улицкой*. Флинта. Москва.
- Улицкая, Людмила 2011a. Разговор под «Зеленым шатром» [Беседа с писательницей Л. Улицкой / записал А. Архангельский] *Фонд Либеральная миссия*. <http://www.liberal.ru/articles/5266>
- Улицкая, Людмила 2011b. *Зеленый шатер*. Эксмо. Москва. http://www.e-reading.co.uk/chapter.php/1002323/5/Ulickaya_Lyudmila_-_Zelenyy_shater.html

- Ulickaja, Ljudmila 2011c. *Imágó* (ford. Goretity József). Magvető Kiadó. Budapest.
- Ulickaja, Ljudmila 2013. *Örökbecsű limlom* (ford. Goretity József). Magvető Kiadó. Budapest.
- Житенев, А. А. 2012. *Порождающие модели и художественная практика в поэзии неомодернизма 1960-2000-х годов*. Дисс. д. филол. наук. Воронежский ун-тет. Воронеж.
- Zsolkovszkij, A. K. 1977. Az „ablak” helye Paszternak költői világában (ford. Jónás Erzsébet – Mihalovics Árpád). *Helikon* 1/152–66.

Cs. Jónás Erzsébet

professor emeritus, az MTA doktora

Nyíregyházi Egyetem

Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet

E-mail: csjonase@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0274-5503>

Abstract

CS. JÓNÁS, ERZSÉBET

TRANSGENERATION DIALOGUES IN PASTERNAK AND ULITSKAYA'S WORLD PORTRAIT

The works of Boris Pasternak and Lyudmila Ulitskaya resonate with the interpretative consciousness of their recipients through the multiple layers of meaning and the openness of the works. The similarity in the choice of themes and the presentation of problems can be seen in the novels *Doctor Zhivago* and *The Imago*. There is a parallel relationship between Pasternak and Ulitskaya on the level of narration and composition. The distinctive feature of the narrative style employed in *Doctor Zhivago* is the integration of prose and poetry. The figure of the poet also features among the protagonists in Ulitskaya's work. Metaphor plays a pivotal role in both Pasternak's and Ulitskaya's poetics. In addition to the poetic tradition, there is a parallelism between the thinking, perspective and reflexivity of the two authors. Consequently, it can be postulated that a transgenerational dialogue exists between the worldviews of the two authors.

Keywords: composition, theme choice, narrative, metaphorisation, meaning formation